

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

3-2023

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

R.K.Boyqo'zieva	
Milliy madaniy merosimizni o'rganishda talabalar intellektual madaniyatini rivojlantirishning ijtimoiy jarayonlari	230
N.V.Nosirov	
Bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilarini metodik kompetentligini axborotlashgan ta'lim muhitida takomillashtirish	234
G.Z.Ganiyeva	
Ingliz tilidagi toponimlarni izohlashda leksikografik tamoyillar (buyuk britaniya va amerika joy nomlari lug'atlari misolida)	238
Z.K.Abidova	
Professional ta'lim muassasalarida o'quvchilarning darsdan tashqari faoliyatini tashkil etishda loyiha metodidan foydalanish	244
R.I.Madaliyev	
Talaba-yoshlarda harbiy vatanparvarlikni artpedagogika vositasida rivojlantirish texnologiyasi	248
M.X.Baybaeva, I.A.Imomov	
Talabalarning xulq atvoridagi nizoli vaziyatlarni pedagogik tashxis etishning sinergetik-tuzilmasining talqini	252
I.A.Imomov	
Zamonaviy yondashuvlar asosida oliy ta'lim jarayonida talabalarda yuzaga keladigan nizolarning pedagogik tahlili	256
L.M.Sokolova	
Farg'ona vodiysi hunarmandlari postindustrial dunyoda	261
S.O'Boybo'riyeva	
Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq odobini shakllantirish muammolari	268
Sh.X.Xankeldiyev, D.K.Karimov	
Yosh akrobatlarning xarakat-texnik tayyorgarligi metodologiyasining kumulyativ samaradorligini o'rganish	272

IQTISODIYOT

X.X.Bozarov	
Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarning xususiyatlari	277

FALSAFA

Z.A.Boboyeva	
San'atning badiiy adabiyot turi uzluksiz ma'naviy tarbiyaning muhim omili	283
I.A.Xo'jaxonov	
Huquqiy targ'ibot jarayonida ommaviy axborot vositalarining o'rni	288
U.M.Mamajonov	
Musiq madaniyati darslarida o'quvchilarni musiqiy qobiliyatini rivojlantirishning muhim shartlari	293
M.B.Yuldasheva	
Biolog talabalarni kasbga yo'naltirilgan yondashuv orqali til o'qitish bo'yicha taklif	298
B.M.Qandov	
Global ekologik muammolar: shaxs dunyoqarashi va milliy qadriyatlar tizimidagi o'zgarishlar	302
O.T.Berkinov	
Kibermakonda mavjud o'ziga xos tahdidlar	308
I.Ismoilov	
Jinoyatga jazo tayinlashga oid ayrim xorijiy davlatlar tajribasining ijtimoiy-falsafiy jihatlari	311
A.A.Sayitxonov	
Milliy qadriyatlar– ma'naviy tarbiyaning mafkuraviy asosi	316
Z.O.Muminova	
Tafakkur tarzi va jamiyat mafkuraviy tizimining ijtimoiy taraqqiyotga ta'siri	320
A.A.Isomiddinov	
Yoshlar intellektual salohiyatini oshirishning ijtimoiy-madaniy omillari	324

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA NUTQ ODOBINI SHAKLLANTIRISH MUAMMOLARI

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ РЕЧЕВОГО ЭТИКЕТА У ДОШКОЛЬНИКОВ

PROBLEMS OF SPEECH ETIQUETTE FORMATION IN PRESCHOOL CHILDREN

Boybo'riyeva Saodat O'ralovna¹

¹Boybo'riyeva Saodat O'ralovna

– Surxondaryo viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi, katta o'qituvchisi

Аннотация

Tug'ilgandan boshlab, inson boshqa odamlar bilan munosabatlarga kirishadi. Muloqotsiz uning psixikasi shakllanmaydi. Muloqot jarayonida bola atrofdagi dunyoni, o'zini o'rganadi, tilni, kattalar va tengdoshlari o'rtasidagi munosabatlar me'yorlarini o'rganadi. Har qanday tarbiya va ta'lim vazifalari bolalarning muloqot qobiliyatlarini, mehribonlik, xayrixohlik qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Nutq xulq-atvori odob-axloq asoslarini o'rgatish maktabgacha yoshdan - til, bilim, og'zaki xushmuomalalik me'yorlarini o'zlashtirish yoshidan samarali bo'ladi. Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tashkilotlari amaliyotida og'zaki xushmuomalalikni tarbiyalash bo'yicha maqsadli ishlar amalda olib borilmoqda.

Shu bilan birga, maktabgacha yoshdagi bolalik davrida nutq xatti-harakati odob-axloqini tarbiyalash nafaqat bolaning nutqini muloqot vositasi sifatida takomillashtirish, balki bolalarga shaxsga hurmat ko'rsatishning aniq, tushunarli usullarini o'rgatish ham hisoblanadi.

Аннотация

С самого рождения человек вступает в отношения с другими людьми. Без общения его психика не формируется. В процессе общения ребенок познает окружающий мир, самого себя, усваивает язык, нормы отношений между взрослыми и сверстниками.

Обучение основам речевого поведения и манер эффективно с дошкольного возраста - с возраста овладения нормами языка, знаний, словесной вежливости, проводятся целенаправленные работы.

При этом воспитание манер речевого поведения в дошкольном детстве рассматривается не только как совершенствование речи ребенка как средства общения, но и научить детей четким, понятным способам проявления уважения к человеку.

Abstract

From birth, a person enters into relationships with other people. Without communication, his psyche is not formed. In the process of communication, the child learns about the world around him, himself, learns the language, the norms of relations between adults and peers. need

Teaching the basics of speech behavior and manners is effective from preschool age - from the age of mastering the norms of language, knowledge, and verbal politeness. targeted works are being carried out.

At the same time, education of the manners of speech behavior in preschool childhood is considered not only to improve the child's speech as a means of communication, but also to teach children clear, understandable ways of showing respect to the person.

Kalit so'zlar: muloqot, bolalar, maktabgacha yosh, nutq, nutq odobi, odob axloq qoidalari

Ключевые слова: общение, дети, дошкольный возраст, речь, речевой этикет, правила этикета.

Key words: communication, children, preschool age, speech, speech etiquette, rules of etiquette.

KIRISH

Chexiyalik gumanist o'qituvchi Yan Amos Komenskiy 16-asrda nutq odobini shakllantirishning asosi sifatida bolalar nutqini rivojlantirish muammosiga katta e'tibor berdi. U o'zining "Onalar maktabi" qo'llanmasida nutqni rivojlantirishga bir bob bag'ishlaydi va u yerda insonning ongi va tilini erta bolalikdan rivojlantirish kerakligini ta'kidlaydi. Ya.A.Komenskiy birinchi olti yil davomida bolalarning aqliy rivojlanish xususiyatlarini tahlil qilish asosida nutqni shakllantirish bo'yicha tavsiyalar beradi. Ushbu asarda muallif imo-ishoralar va mimikalarni tushunishni o'rganishni axloqiy nutq harakatining asosi deb hisoblagan holda, kattalarning uch yoshgacha bo'lgan bola bilan muloqotini tavsiflaydi. - Maktabgacha yoshdagi bolaning nutq faoliyatini shakllantirish vositasi sifatida u bolalarning e'tiborini oddiy nutq va pozitsiya o'rtasidagi farqlarga qaratishni taklif qiladi, ularga majoziy nutqni tushunishga, she'rni yod olishga o'rgatishni tavsiya qiladi, bolalar bilan ishlashda badiiy hikoyalar va ertaklardan foydalanishni tavsiya qiladi.

Bola idrok qilishni va anglashni o'rgangan hamma narsa kattalar va bolalar bilan muloqotda paydo bo'ladi. Maktabgacha ta'lim nazariyotchilari va amaliyotchilari zamonaviy bolalar qanday

PEDAGOGIKA

muloqot qilishni bilmasligini, ular uchun bir-biri bilan kelishish qiyinligini ta'kidlaydilar. Bolaning muloqotda duch keladigan qiyinchiliklari, ayniqsa qo'shma faoliyatni tashkil qilishda uning axloqiy va intellektual rivojlanishiga ta'sir qiladi. Muloqot va birgalikdagi faoliyat tajribasi keyingi aqliy rivojlanishning butun binosi qurilgan poydevordir.

METODLAR

Muloqot muammosi psixologlar tomonidan turli jihatlarida ko'rib chiqiladi: turli xil faoliyatdagi odamlarning o'zaro ta'siri, sheriklarning munosabatlari, atrofdagi voqelikni va o'zini bilish vositasi sifatida. Bundan tashqari, muloqot jarayonida muloqot ishtirokchilari almashadigan nutq namoyon bo'lish shakllari va mazmuni o'rganiladi.

Maktabgacha ta'limda bolalarning nutqini o'stirishning vazifalari quyidagilardan iborat.

1. Bolalar bog'lanishli nutqini o'stirish.
2. Bolalar lug'atini boyitish.
3. Nutqning grammatik tomonini tarbiyalash, so'zlarning gapda o'zaro birikishi va gap hosil qilish uchun zarur bo'lgan turli grammatik shakllar, qo'shimchgalardan foydalanishni o'rgatish.
4. Nutqning tovush tomonini tarbiyalash, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda nutq tovushlarini to'g'ri talaffuz qilish, ovoz-ohangni tushunish, nutqiy nafas olishni to'g'ri bajarishni shakllantirish.
5. Maktabgacha ta'limda bolalarning nutqni tushunish, tinglash malakalarini shakllantirish, kattalarga nutq orqali murojaat qilish, dialogik va monologik nutqini o'stirish, hikoya tuzishga o'rgatish.
6. Badiiy adabiyot bilan tanishtirish, badiiy asarlar, ertak, hikoyalarni o'rganish, kitobga bo'lgan muhabbatni shakllantirish, asar mazmunini tushunish, obrazlar xususiyati, nutqini ajrata bilishga o'rgatish.
7. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni rivojlantirish va maktabga tayyorlash.

Og'zaki va yozma nutqning yuksak madaniyati, ona tilini yaxshi bilishi va qobiliyati, lingvistik ekspressiv vositalardan foydalana olishi, til vositalarining uslubiy xilma-xilligi shaxsiy muvaffaqiyatning ishonchli kafolati hisoblanadi. Shaxsning nutq madaniyatiga murojaat qilishi ma'naviyatni tiklash usullaridan biri bo'lib, bunda ta'lim bolani madaniyat qadriyatlarini bilan tanishtirish orqali uning ongi va qalbini "tarbiyalanuvchi" makondir.

Bolalik - bu ma'lumotlarning tozaligi va dunyoni o'rganishga tayyorlik davri bo'lib, qo'rqmaslik bilan ajralib turadi, stereotiplar yuklamaydi. Bundan tashqari, ma'lumki, maktabgacha yoshdagi bolalik nutqni o'zlashtirishga ayniqsa sezgir va agar ona tilini bilishning ma'lum darajasiga 5-6 yoshda erishilmasa, bu yo'l, qoida tariqasida, keyingi yosh bosqichlarida muvaffaqiyatli yakunlanishi mumkin emas. Bola nutq normasini mustaqil ravishda o'zlashtira olmaydi. Maktabgacha ta'lim tashkilotida kommunikativ madaniyat elementlarini ta'lim jarayoniga kiritish shaxslararo munosabatlarni shakllantirishga va madaniy nutq o'zaro ta'siri vositasi sifatida tilni o'zlashtirishga yordam beradi. Muloqotning ijobiy tajribasini erta shakllantirish zarurati uning yo'qligi bolalarda xatti-harakatlarning salbiy shakllarining o'z-o'zidan paydo bo'lishiga olib kelishi bilan bog'liq. Ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar va madaniy-mafkuraviy ko'rsatmalarning o'zgarishi yosh avlodni tarbiyalash muammolarini keskinlashtiradi va nutqning mazmuni odob-axloq qoidalari bo'lgan kommunikativ madaniyatni shakllantirishning dolzarb vazifasini ochib beradi. Odamlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirning madaniy shaklining yo'qligi tasodifiy kayfiyat va his-tuyg'ular uchun imkoniyat yaratadi, bu axloqiy va amaliy - tabiatning salbiy oqibatlariga olib keladi, odamlarning farovonligini yomonlashtiradi, asab tizimini charchatadi va o'zaro tushunishga to'sqinlik qiladi. Bir kishining ikkinchi shaxsga bo'lgan hurmati kayfiyat yoki his-tuyg'u emas, balki xulq-atvor intizomi bo'lib, nutq odobi odamlarning o'zaro munosabatlarida tarbiyalovchi rol o'ynaydi. Til shaxsining axloqiy rivojlanishining namoyon bo'lishi sifatida nutq odob-axloq qoidalarini o'zlashtirish biz uchun ijobiy aloqa o'rnatish, nizolarsiz muloqot qilish qobiliyati sifatida tushuniladi .

MUNOZARA

Nutq odob-axloq qoidalarini rivojlantirish nutqiy muloqotning turli vaziyatlarida nutq xatti-harakatlarining normalari va qoidalarini o'zlashtirish jarayoni sifatida belgilanadi, bu nutq odob-axloq formulalari doirasini turli xil nutq vaziyatlariga mos ravishda kengaytirishda ifodalanadi. Nutq odob-axloq qoidalarini o'rgatish deganda biz ijobiy aloqalarni o'rnatish, tengdoshlar va kattalar bilan do'stona munosabatlarni rivojlantirish, xayrixohlikni ifoda etishga yordam beradigan ma'lum miqdordagi og'zaki muloqot formulalarini o'zlashtirishga qaratilgan jarayonni tushunamiz . Nutq odob-axloqini shakllantirishning ko'rib chiqilayotgan muammosi katta maktabgacha yoshdagi bolalarga

qaratilgan, chunki aynan shu davrda axloqiy tamoyillar poydevori qo'yiladi, shaxsiyatning hissiy sohasi faol rivojlanadi va kundalik hayotning samarali tajribasi. aloqa shakllanmoqda. Bu jarayonlar asosan adabiy tilning lug'at boyligini o'zlashtirish va undan kattalar va tengdoshlar bilan og'zaki muloqot amaliyotida foydalanish asosida sodir bo'ladi. Bu muammo katta yoshdagi maktabgacha yoshdagi bolaning kommunikativ va umumiy madaniyatini oshirish, unga axloqiy me'yorlar va axloqiy qadriyatlarni singdirish bilan uzviy bog'liq bo'lib, bu umuman shaxsning nutq xatti-harakati uchun axloqiy javobgarligi sifatida belgilanishi mumkin .

Shu munosabat bilan pedagogika fani oldida zamonaviy ta'lim jarayonining mazmuni va tuzilmasini qayta ko'rib chiqish va sifat jihatidan o'zgartirish, uni iqtisodiy munosabatlarning yangi tabiatiga, o'zgargan qadriyat yo'nalishlari, dunyoqarashi va axloqiy g'oyalariga, shuningdek, ta'lim-tarbiyaning ijtimoiy taktikasiga muvofiqlashtirish kabi dolzarb muammo turibdi.

Zamonaviy pedagogika fanida bolalarning lingvistik ta'limi muhim ahamiyatga ega. Bu yerda so'z o'zining leksik ma'nolarining xilma-xilligi, grammatik kategoriyalarning o'zgaruvchanligi, uning muhim xarakteristikasi bilan o'rganiladi. ma'lum, so'z nutq xatti-harakatlarining tartibga soluvchisi sifatida amalga oshiriladi. Odob lug'atini o'zlashtirib, bola xalqning ijtimoiy nutq tajribasining bir qismini "o'zlashtiradi", o'zi joylashgan madaniy muhitga xos bo'lgan madaniy va nutq me'yorlarini o'zlashtiradi. Nutq odob-axloq qoidalarining og'zaki formulalarini maktabgacha yoshdagi bolaning atrofidagi kattalar va tengdoshlari bilan nutqiy o'zaro ta'sirining umumiy tizimiga kiritish qulay kommunikativ maydonni shakllantirishga yordam beradi va bolaning ruhiy dunyosiga so'zsiz ta'sir qiladi. Zero, ma'lumki, so'z ruhni shakllantiradi.

NATIJALAR

Shunday qilib, katta maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq odob-axloq qoidalarini shakllantirish muammosining dolzarbligi uning yosh avlodni axloqiy tarbiyalashda, yangi ijtimoiy-madaniy ustuvorliklar va zamonaviy jamiyatning dolzarb talablariga muvaffaqiyatli moslashishdagi alohida o'rni bilan belgilanadi. Tadqiqotimiz davomida maktabgacha ta'lim tashkilotida o'quv jarayonini tashkil etish nazariyasi va amaliyotini tahlil qilish orqali bir qator qarama-qarshiliklarni aniqladi:

- -katta maktabgacha yoshdagi bolalarning nutq madaniyatini o'zlashtirishga bo'lgan sezgirliigi va uni shakllantirishning ilmiy va uslubiy asoslarining yetarli darajada rivojlanmaganligi muammosi;

- -Maktabgacha yoshdagi katta yoshdagi bolalarda nutq odobini shakllantirishning mazmuni va pedagogik shartlarini aniqlash muammosi;

Ushbu muammolarning yechimi sifatida bir qator tavsiyalarni ishlab chiqdik.

- Bolalar nutqi ijtimoiy muhitda, ijtimoiy aloqalar kengayishiga qarab, kattalar va tengdoshlar bilan muloqot qilish jarayonida rivojlanadi. Shu sababli bolalarning nutq madaniyati tarbiyachi va atrofdagi barcha odamlarning nutq madaniyati bilan uzviy bog'liq holda olib borilishi maqsadga muvofiqdir.

- Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqi faoliyat jarayonida va birinchi navbatda, o'yin va mehnatda shakllanadi. O'yin va mehnat bolalarning til sohasidagi mustaqilligi uchun sharoit yaratadi. Bolalar nutqini o'yin jarayonida shakllantirish.

- Maxsus guruhlarda o'qitish. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning zarur va muhim vositasidir.

- Nutqning rivojlanishi bolalar bog'chasining butun pedagogik jarayoni bilan uzviy bog'liqlikda bo'lishiga bog'liq.

XULOSA

4. Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq odob-axloq qoidalarini shakllantirish ularning shaxsiyatining kommunikativ madaniyatini rivojlantirish uchun asosdir .

5. Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq odobini shakllantirish jarayonining samaradorligi quyidagi pedagogik shartlar bilan belgilanadi:

a) pedagogik o'zaro ta'sir axloqiy kommunikativ yo'nalish bilan tavsiflanadi;

b) katta yoshdagi maktabgacha yoshdagi bolalarning kattalar va tengdoshlari bilan nutqiy o'zaro munosabati amaliyotida odob-axloq lug'atidan ijobiy foydalanishga qaratilgan pedagogik vaziyatlar yaratiladi;

v) madaniy va nutq me'yorlarining tashuvchisi sifatida badiiy adabiyot bilan tanishish jarayonida taqdim etilgan odob-axloq lug'ati namunalaridan foydalaniladi; d) katta yoshdagi maktabgacha yoshdagi bolalarning kommunikativ madaniyatini tarbiyalashda madaniy jihatdan mos

PEDAGOGIKA

usullar (o'rgatish, faollashtirish, rag'batlantirish) qo'llaniladi.

6. Maktabgacha yoshdagi bolada nutqiy xulq-atvorni shakllantirish jarayoni ikki turdagi ta'lim va kommunikativ faoliyatning integratsiyasiga asoslanadi: maxsus o'quv va ijtimoiy-madaniy. Faoliyatning birinchi turi kirishga yo'naltirilgan va operatsion-kognitiv xususiyatga ega, ikkinchisi - real va simulyatsiya qilingan vaziyatlarda ijtimoiy-madaniy ko'nikmalar, o'zaro ta'sir qilish usullari va xatti-harakatlarini shakllantirish bilan bog'liq.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Yan Amos Komenskiy. "Onalar maktabi" 1632 y. (Jan Amos Comenius. "School of Mothers" 1632 y).
2. S.Nabiyeva. Maktabgacha ta'limda nutq o'stirish metodikasi. O'quv dasturi. Qo'qon 2001-yil. (S. Nabiyeva. Methodology of speech development in preschool education. Curriculum. Kokan 2001).
3. D.R Babayeva "Nutq o'stirish metodikasi" o'quv qo'llanma. T.: "Fan va Texnologiya" (D. R. Babayeva "Methodology of speech development" training manual. T.: "Science and Technology").